HAYMATLOZ

ÖZGÜRLÜĞE GİDEN YOL

1933 ve Sonrasında Türkiye'ye Gelen Alman Bilim İnsanları

Verein Aktives Museum tarafından hazırlanan 1933'te Almanya ve Avusturya'dan Türkiye'ye gelen bilim insanları ve uzmanları konu alan sergi Milli Reasürans Sanat Galerisi organizasyonu ile Türk-Alman İşadamları Kültür Vakfı, Goethe Institut İstanbul ve Orient Institut İstanbul sponsorluğunda 5-30 Haziran 2007 tarihleri arasında sergilenîyor. Ayrıca sergi için bir de kitap hazırlandı.

Almanya'da 1933 yılında Nazilerin iktidar olmasıyla çalışma olanaklarını kaybeden, bunun sonucu ülkelerini terk eden ve bir kısmı Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan Alman bilim insanları ve uzmanları Türkiye'de, özellikle genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kamusal alanda yeniden organize olmasına, basta üniversiteler olmak üzere modern eğitim sisteminin kuruluşuna yaptıkları katkılarla hatırlamıyorlar, özellikle "1933 Üniversite Reformu" nedeniyle değerlendirme konusu oluyorlar.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan ve savaşın sonuna kadar devam eden bu sıra dışı olay, genellikle yaşıldığı gibi sadece bir "sığınma" eylemi olarak, "Türkiye'nin vatanlarını terk etmek durumunda kalan bu seçkin insanlara kapılarını açması" gibi bir kapsam içinde ele alınabilir mi? Murat Karoğlu sergiyi sunuş yazısında bu soruya cevap arıyor ve şunları belirtiyor: "Itiraz olgusu, elbet, zorunluluklardan, insanların yaşadıkları yerlerdeki katlanılması olanaksız ekonomik, sosyal, siyasal sıkıntılar sebebiyle meydana gelir. 1930'lar Almanya'sında da birçok kimseyi ltirazı zorlayan dramatik siyasal-ortamın etkisini biliyoruz. Ancak çok sayıda aydın ve meslek sahibi uzmanın toplusa Türkiye'ye gelişlerinin ötesinde başka ve cidd faktörlerin varlığını da biliyoruz. Hatta denebilir ki, en az Almanya kaynaklı sebepler kadar, Türkiye'deki sosyal, kültürel gelişmeler de bu geniş capli emeleketdeî insan gücü hareketini belirlemiştir. Itiica, gemellikle tek taraflı ihtiyaç ve insan iradesinin sonucu olan bir eylemdir. 1933'deki Alman hocaların, sanatçıların, uzmanların Türkiye'ye gelişinde ise karşılıklı 'mutlaclık' olayın esası unsurudur, belirleyicidir. Yani, Alman aydınların yurtlarından ayrılma mecburiyetleri kadar, Türkiye'nin de söz konusu kökla sosyal, kültürel yenilik programlarını yürütmek için aynı dönemde nitelikli insan gücüne olan ihtiyacı, olayı yalnızca sıradan bir 'ltiica' hareketinden tamamen farklı anlam ve boyutta algılamamızın gerektirir".

Almanya ve Türkiye'deki Durum

Her sey 1933 yılının 30 Ocak günü Adolf Hitler yönetimindeki Nasyonal Sosyalistlerin Almanya'da iktidara gelmeleri ile başladı. Hermen aralından irkçı bir anlayışla "ari olmayanlar" ve muhalif olanlar kamu hizmetlerinden uzaklaştırıldı. Bundan kamu yöneticilerinden başka, hâkimler, sağlık görevlileri, yüksek okul öğretmenleri ve diğer öğretmenler, tiyatro ve orkestra sanatçıları, ulusam sektöründe calışanlar vb gibi geniş bir kesim etkilendi. Sanat alanında sanatçılar "boykot" edilmeye başlandı, bunların eserleri müzelerden çıkarıldı, tiyatro oyunlarının ve müzakelerinin salıvelerlerinsi ve calınması yasaklandı. Başlangıcta amaç issiz bırakılan ve tümüyle kastlanan istenmeyen kisilerin göçe zorlanmasıydı. Kısa bir süre sonra göçlere neden olan bu uygulama. Birinci Dünya Savaşı kosullarında göç olanakları sınırlanınca, tüm dünyanın bildiği kötüsel kadtanıkara dönüştü.

Bu arada Türkiye, Atatürk'ün öncülüğünde kapsamlı bir eğitim reformuna hazırlanıyordu. Ilk ve orta öğrenimde, eğitim sisteminde önemli yenilikler gerçekleştirilmişti. Sırada "Darülfünun", yani üniversite vardı. Murat Karaoğlu, Cumhuriyet'in kuruculanının Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldıkları ve ülkenin tek üniversitesi olan Darülfünun'a baştan beri önem verdiklerini, dersek oldukların, özerklik tanıdıklarını, yönetimine müdahale etmediklerini ve İstanbul'un tarihi "Harbiye Nezaresi" binasını (bugünkü I.Ü. Hukuk Fakültesi) kuruma verdiklerini belirtiyor. Buna karşın kurumdan beklenen evrensel bir üniversite nitelıklerine kavuşmasıdır. Ancak beklenen reformlar gerçekleşmeyince, 1932 yılında Cenevreli pedagog profesör Albert Malche Türk hükümeti tarafından yüksek öğrenim kurumunda reformu yapılması için davet edildiyor.

Malche'nin hazırladığı rapor hükümetin üniversite reformuna daha kökü olarak ele almas. bu konuda yabancı öğretim üyesi ihtiyacının ortaya cıkması gibi sonuclara yol acıyor ve Milli Eğitim Bakanlığı bunurla görevlendiriliyor. Bu arada Almanya'yı terk eden ilk göçmenler arasında yer alan Alman bilim adamları, 1933 yılının Mart ayında, Philipp Schwartz önderliğinde Zürih'te bir araya gelerek bir "danışma merkezi" oluşturuyorlar. Mayıs ayında Albert Malche, Philipp Schwartz'a Türk hükümetinin Bazı Avrupalı bilim adamları aradığı haberini veriyor. 6 Temmuz'da Philipp Schwartz Ankara'da eğitim bakanlığı reform komisyonu üyeleri ile eğitim bakanı Resid Galip'in başkanlığında bir toplantıya gelliyorlar.

"Örneği Gösterilemeyecek Örnek Bir Olay"

Schwartz, bu toplantıyı ve bundan sonraki gelişmeleri şöyle özetliyordu: "Bize su konuda bir profesör önerebilir misiniz? Bu soru tüm ögleden sonra onuz kez yeniden soruldu ve gittikce artan bir heyecanla cevaplandırıldı. Ben ve toplantıya katılan herkes zamanı unutmuştu. Almanya'dan ulanc verici kovuksun o saatler içinde anlamlı bir yaratıcılığa dönüstüğünü biliyordum. Olağanüstü güzel ve Batı vebasının uğramadığı bir ülke kesfetmiştim! Dışarıdaima Derneği karşılıyla önce 30 bilim adamının cağrılması kararı baglandı, üç ile bes yıla sınırlı. Türkiye'de politik etkinliklerde bulunmayacakların içeren anlaşmalar Ivi:ze'deki Türk büyükelciliğinde hazırlandı. Bu arada yerli profesörlerin maaşlarının biz yabancılara verilen maaşların o zamanlar yarısından daha az, hatta dörte biri olası gerçeği baskınçsta bazı Türk meslektaşlarını kaklandığına ve bu yüzden de reform hareketine karsı cıkmalarına neden oldu. Kontrat süresi icinde derslerin Türkce olarak verilmesi ve Türkce uzmanlık alanı kitapları yayınlanması zorunluluğu vardı."

Bu anlaşmayı, "Bugün akılmayın dısında, örneği gösterilemeyecek bir iş yaptık. 500 yıl önce İstanbul'u kuzeydeşime zaman Bizanslı hâkimler hafiyo'ya gitsi etmisti ve Bursa engoli olumsuzdu. Bugün Avrupa'dan bunun karsılığını alıyoruz, uluslumsuzun yenilestirilmesini umut ediyoruz. Bilim ve yönetmlerinizi gestim, gençlerimize bilginin yollarını gösterin. Size teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım" sözleriyle kutlayan Resid Galip Bey, "davetı kabul eden herkesin, özgür ya da tutuklu olsun ya da toplama kampında bulunsun, Türkiye Cumhuriyeti'nin memuru kabul edilecegi ve Türk koruması altında olacağı" garantisini verdiken hemen sonra ilk sığınmacılar Türkiye'ye gelmeye basladı.

Genc Türkiye Cumhuriyeti reforma o kadar isteklı ve hazırlıklıydı ki, bu görüsmeden bir ay bile geçmeden, 31 Temmuz'da Darülfünun'u kapastılma, 1 Ağustos'ta İstanbul Üniversitesi açılması. Reformlar hızla başlatıldı. 1933'de toplam olarak 800 Alman uzman aileleriyle birlikte Türkiye'de calısmaktaydı.

Philipp Schwartz'ın 1933'de İstanbul'a tasınmadan önce Dayanısma Derneğinde yaptığı veda konusmasında bu gelismeyi kendileri acısından söyle değerlendirmekteki: "Arnac yalnızca yasamımızı güven altına alacak bir iş yeri bulmak değildi. Bizim emeklerimiz yeneklerimizi gelastirmeye ve varolusumuzu sağlayan düzünce yapısına verilmiş olan borcumuzu ödeyebileceğimiz bir hizmeti verebilecek ortamı bulmaktı. Bugün hentiz açıkca bıraklımamedan altı ay geçmiş olmasına karsın, hicbirimiz yalnız değiliz. Selim ve kendimiz güvenli gelecegi bekletebiliriz; kendini hocalığa yo da araştırmacılığa adamış olan herkes isine devam edebilecek ve bu arada yeteneğini bollü de bir kez ya da on kez daha yeni bastan kanıtlayabilecekler".

"Dramatik ve Entelektüel Bir Buluşma"

Murat Karoğlu bu gelismeyi söyle değerlendiriyor, "Görüldüğü gibi hürün bu ifadeler, Alman hocaların tek taraflı bir ltiica zorunluluğundan tamamen ayrı olarak Türkiye sarafının siyasi, kültürel ihtiyacını ve kararlığını kanıtlamaktadır. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi'ne gelen hocaların dısında cesitli kamu görevlerine getirilen Alman uzmanlar için de aynı sarılanı ve anlayısın geçerli olduğunu bilmekteyiz. Ankara ve İstanbul'da üniversitelerde ve değisik devlet kurulularındaki bu cerçevedeki görevlendirmeleri sırasın bir ltiica yaklasımının dısında son derece özgün bir 'emeleklidel' tarafor olarak değerlendirmek yerinde olur. Su da unutmamalıdır ki, bu insanlar Türkiye Cumhuriyeti'nin davet ve görevlendirmeleri olmasa herhalde başka ülkelere yönelecekleridi. Herhalde Türkiye'yi ltica edilecek ülke olarak secmeyecekleridi. Bu insanlar için Türkiye secmeği ancak Cumhuriyet hükümetlerinin yukarıda kısaca değinilen kararı reform hareketlerinin ve bunun gerektiği olan nitelikli insan gücü talebinin sonunda ortaya cıkmasıyla mümkün olmuştur. 'Mülteci' gibi kavramlar bu dramatik, emeleklidel bulusmanın anlamını daraltmaktadır düsünceindeyiz".

Dünyanın 2. Dünya Savası'na hazırlandığı, genc Türkiye Cumhuriyeti'nin modernlesmek için son derece dikkate değer asimilar yaptığı dağanüstü bir dönemde gerceklesen bu sıra dışı olay bugün Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerde yapıcı bir örnek olarak olarak hatırlanmaya değer özellikler gösteriyor.

Türkiye ile İlişkilerini Sürdürdüler

Birinci Dünya Savası'nın zor kosullarında Türkiye'de kalan sığınmacılar calısmalarını sürdürdüler. 2 Ağustos 1944 de Türkiye ve Almanya arasındaki diplomatik ilişkinin son bulması üzerine Alman vatandaslarının Türkiye'yi terk etmeleri istendi. Cieri dönemek istemeyen 626 Alman vatandası Anadolu'da mecburi ikamete tabi tutuldu. Devlet memurları, üniversite profesörleri ve doktorlar mecburi ikametin dısında bırakıldılar. 8 Mayıs 1945 de İkinci Dünya Savası nın sona ermesinden sonra 1946 Ocak ayında mecburi ikamete tabi tutulanlar serbest kaldılar. 13 yıl süren bu dönem sona ererken sığınmacıların önemli bir kısmı kendi ülkelerine dönmüşler ya da calısmak için başka ülkelere gitmişler. Ancak kendileri Türkiye ile olan ilişkilerini kaybetmemişlerdi gibi Türkiye'de doğan ya da yerlesen cocukları da bu ülkeyi unutmadılar. Bir kısmı daha uzun bir süre Türkiye'de kalarak hizmetlerini sürdürdü. Almanca konusan 28 sığınmacı ise Türkiye'de kaldı ve cogu burada öldü.

1986 yılında İstanbul Üniversitesi girisinde Alman bilim insanlarının anısına bir hatıra levhasıkonuldu. Alman Cumhurbaskanı Richard von Weizsaecker konusmasında, "Bilim vicdan sorunu olmaksan cekişmede, irkçı ve cani bir ideolojinin emirine sokulmaya zorlandığında, en iyi ve en doğru hocalarımız ülkemizi terk etmek zorunda kaldı, baska bir yerde bilimsel calışma özgürlüğünü bulmak için, çünkü ülkelerinde bu onlara sağlanmamıstı" demisti.

Türkiye'nin bu insanlara karsı tutumunu gösteren en anlamlı örnek olarak, Türk modern mimarlığının kurulmasında temel tası oluşturan ve Atatürk'ün kasalfalleri yapılıktan sonra hasalanarak ölen Bruno Taut'un Edirnekapı Şehitliği'nde yatıyor olması gösterilebilir.

Murat Karoğlu